

Співвідношення сил і кратологічних

впливів у трикутнику «політична система – соціальна система – політичний процес»

В. М. Тімашова

кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Національної академії внутрішніх справ

Відтворено спробу простежити кратологічні аспекти впливу в трикутнику «політична система – соціальна система – політичний процес». Увагу зосереджено на нерозривному взаємозв'язку складників цього трикутника, а також тих наслідках, які мають місце при втраті контролю над межами і змістом політичного втручання в суспільне життя.

Ключові слова: політична сфера, політична система, політичні відносини, політичні процеси, політичний вплив, влада.

Воспроизведена попытка проследить кратологические аспекты влияния в треугольнике «политическая система – социальная система – политический процесс». Внимание сосредоточено на неразрывной взаимосвязи составляющих данного треугольника, а также тех последствиях, которые имеют место при потере контроля над границами и содержанием политического вмешательства в общественную жизнь.

Ключевые слова: политическая сфера, политическая система, политические отношения, политические процессы, политическое влияние, власть.

Reproduced author attempts to trace kratolohichni aspects impact on the triangle «political system – social system – the political process». Attention is focused on the close relationship of the components of this purpose, a triangle, and those effects that occur with the loss of control over the borders and the meaning of political interference in public life.

Keywords: *political sphere, the political system, political relations, the political process, political influence, power.*

Адам Сміт ще в 1759 році в книзі «Теорія моральних почуттів» писав, що на великій шахівниці людського суспільства кожна окрема фігура має свій власний принцип руху, відмінний від того, який може надати їй законодавча влада своїм рішенням. Якщо ці два принципи збігаються і діють в одному напрямку, гра (буття) людського суспільства відбувається легко й гармонійно. Якщо ж вони суперечать один одному, продовження гри буде сумним, а людське суспільство за будь-яких часів неминуче зазнаватиме найвищого ступеня безладу.

На переконання академіка І. М. Варзара, поняття політичної системи перебуває в нерозривній єдності з поняттям політичної сфери, оскільки політична система – це архітектоніка останньої. Сфера є соціологічною цариною життя, в якій люди вирішують свої поточні й перспективні потреби й інтереси. І. М. Варзар, відштовхуючись від наявності як мінімум п'яти необхідних людині речей, без яких її існування є неможливим, а саме їжа, одяг, житло, розмноження, спілкування, дійшов висновку про існування п'яти сфер, в яких і відбувається людське життя, а саме економічної, духовної, політичної, культурної, етнічної сфер. Усі ці сфери не ві-

докремлені, а тісно взаємодіють між собою, в результаті чого утворюються численні міжсферні та внутрішньо-сферні площини взаємного перекриття, які ми називаємо галузями суспільного життя [1, с. 100].

Ці динамічно утворювані галузі мають однакову будову (архітектоніку), оскільки складаються з трьох обов'язкових елементів: 1) відносин людей з приводу важливих для них питань; 2) інститутів, які створюють люди саме для вирішення цих питань; 3) поглядів людей на ці інститути та свої проблеми й інтереси, іншими словами, – ідеологію [1, с. 101].

У контексті означеної теми зачарування теоріями, коли політика сприймалась як всезагальна універсальна форма людського активного буття, все більше дискутується в рамках інших теорій. Тільки усталене розуміння, все-таки, певної автономії політики дає змогу більш чітко співвіднести політичну сферу з іншими сферами життя, зокрема суспільною, а також простежити вплив політичних процесів на функціонування політичної системи.

У реальному, повсякденному житті політична сфера існує в нерозривному взаємозв'язку з іншими суспільними сферами. Останнє означає, що політична сфера організовує суспільство з допомогою субієрархізованої правом і етикою влади. Отже, вивчаючи сфери та галузі суспільного життя, ми завжди перебуваємо в просторі та контекстах полісемічного впливу політичної сфери на інші сфери та галузі життя, різноманітні структури та рівні буття суспільства. Важливою є частка або ступінь цього впливу, оскільки в підсумковому синтезі міра та інтенсивність впливу політичної сфери на життєдіяльність людей у будь-якій країні зумовляє тип суспільства, модель грома-

дянства в ньому та форму державного устрою даної країни [2, с. 41].

Щодо визначення типу політичного режиму в Україні на сьогодні існує багато позицій. Підтримуємо думку, яка розглядає політичний режим в Україні як одну з модифікацій неопатримоніалізму [3, с. 155]. Таким режимам притаманна, по-перше, невідповідність між «зовнішнім фасадом» держави (наявність конституції, системи виборів, парламентських інституцій і т. ін.) і внутрішньою логікою їх функціонування. В Україні це знаходить свій прояв у тому, що має місце персоналізація влади (обирають не програму, а лідера, який уособлює цю програму). І, по-друге, так званий клієнталізм – поширення етнічних, регіональних, сімейних і т. д. зв'язків на політичну сферу. Розподіл влади в Україні (посади, міністерські портфелі, державні пільги тощо) здійснюються, в основному, за цими критеріями, а наслідком є небачені масштаби корупції як механізму досягнення власних і політичних цілей.

У сучасній політичній науці поняття політичної системи охоплює головні складники й елементи політичних відносин і політичної діяльності в життєвому просторі даного суспільства. Тобто політична система існує в реальній країні або групі країн у певному співтоваристві людей (національному чи багато-національному).

Інститут держави є основною ланкою управління в політичній системі: вона виступає головним інструментом реалізації найважливіших завдань політичної системи і забезпечує єдність її різноманітних компонентів. Держава здійснює таку політичну функцію, як авторитарний розподіл цінностей, в якості яких можуть виступати матеріальні блага, соціальні переваги, культурні досягнення і т. д. Акцент на розподіль-

чу, а не продуктивну або власницьку функції політичної системи красномовно свідчить про межі і зміст політичного втручання в суспільне життя: воно починається із впливу на сферу розподілу, а не виробництва. Саме в цій сфері сходяться, стикаються інтереси соціальних груп. Втрата контролю над цим нервовим вузлом, що визначає життєздатність соціальної системи, загрожує її кризою. Політична ж регламентація всіх економічних відносин (особливо т. зв. «ручне управління») тягне за собою обмеження виробничої ініціативи, сковує підприємницьку активність, що обертається стагнацією і крахом соціальної системи, яка встановлює жорсткий ступінь залежності економіки від політики.

Розглянемо співвідношення політичної і соціальної систем через економіку, яка створює матеріальні блага, які й підлягають перерозподілу. Цікавою є теорія яскравого представника неолібералізму Л. фон Мізеса, який вважав, що ринкова економіка – єдина форма організації, що гарантує свободу особи як в економічному плані, так і політичному. Свободі не суперечить те, що держава стягує податки для фінансування силового апарату, оскільки останній забезпечує захист суспільства від зовнішньої агресії чи внутрішніх загроз. Ринкова економіка є єдиною системою організації суспільства, яка може ефективно функціонувати, довівши це на практиці. Більше того, ринкова економіка функціонує як демократія: кожна витрачена грошова одиниця є механізмом, який споживач використовує для того, щоб продемонструвати свої переваги і зорієнтувати економічну діяльність виробників [4].

На переконання Л. фон Мізеса, ніщо не може виправдати втручання в економіку, особливо у тому випадку, коли

уряд вирішує за індивідів. З цих позицій він критикує будь-яку форму державного втручання в економічне життя. Вчений виступає проти податкового втручання, бо немає нейтрального податку проти антиінфляційної політики, заснованої на контролі за цінами та заробітною платою, встановлення мінімальної заробітної плати, обмеження тривалості праці, довільної грошової політики, контролю за обмінними операціями, політики перерозподілу і соціального забезпечення, протекціонізму тощо.

На думку ще одного представника неолібералізму Ф. фон Хайека, який багато праць присвятив нищівній критиці соціалістичної системи (яка була уособленням стовідсоткового втручання держави в економіку), саме за умов ринкового порядку (ринкових відносин) створюється і накопичується більше знань і багатства, ніж при централізованій плановій економіці. Ринковий порядок розвивається на основі своєї внутрішньої логіки, не маючи нічого спільного з морально-етичними нормами, однак виникає та еволюціонує в результаті взаємодії людей. Він формується природним шляхом без будь-якої спрямовуючої сили, але від його існування залежить добробут суспільства, у тому числі гарантії найважливішої ліберальної цінності – свободи особи [5].

До того ж, Ф. фон Хайек розробив комплексну систему соціального знання, в якій суспільство з'явилося як спонтанний порядок. Провідну роль в його економічній теорії посідає вчення про спонтанний характер ринкового порядку. Спонтанний ринковий порядок означає, що свідомий контроль над господарським життям та економічна політика, спрямована на отримання певних результатів, – повної зайнятості, економічного зростання, бо-

ротьби з інфляцією або економічним спадом, неможлива в принципі. Пояснюється це тим, що політичні й державні діячі не в змозі врахувати і використати весь обсяг знань, необхідний для успішної реалізації економічної політики, бо ним володіють в сукупності тільки окремі індивіди. Тому втручання у ринковий порядок з метою його реформування або вдосконалення, незалежно від намірів тих, хто його здійснює, може мати лише руйнівні наслідки. Участь держави в економічному житті, за Ф. фон Хайеком, зводиться до створення структур (інститутів), які забезпечують людям найкращі умови для реалізації їхніх власних цілей, тобто вчений підтримує класичну теорію «мінімальної держави» [5]. Підтвердження цієї теорії можна знайти і в Україні, коли внаслідок парламентських бійок уряд через свою бездіяльність не регулював економіку (при з'ясуванні питань перерозподілу влади було не до того), приватний бізнес почувався дуже комфортно, демонструючи активне зростання ефективності праці, а, отже, і її результатів, що вилилося у збільшення податкових надходжень до бюджету.

Сукупність норм та інститутів формує і підтримує основу соціального порядку, але сам він не є породженням свідомої волі й не піддається цілеспрямованому регулюванню. Цей «розширений або спонтанний» порядок виник еволюційним шляхом і є необхідним для досягнення сукупності різноманітних цілей, якими керуються індивіди. Ф. фон Хайек вважав, що система, яка виникла спонтанно, природним шляхом, завжди досконаліша за штучно створену.

Що стосується сучасної України, то політичні гравці різного забарвлення, які безупинно твердять, що в країні «мають перемагати ринкові відносини», якраз і забувають про те, що у фе-

номену «ринкова економіка» є ще два структурних елементи, – «ринкові інститути» та «ринкова ідеологія», які формуються не за втручання влади, а завдяки внутрішнім економічним законам. А забуваючи про подібні «деталі», – всі «ринкові дискурси» перетворюються на звичайнісіньку популістську риторіку.

Вищезазначене свідчить насамперед про невпорядкованість політичних процесів, які характеризують взаємодію політичних і соціальних структур суспільства, те політичне поле, де функціонують головні суб'єкти і носії політичної влади. При цьому політичний процес розкриває зміст не тільки конституційних (нормативних) фактів і явищ, а що найголовніше – реально існуючі факти, явища, події тощо, які складаються та функціонують на перетині соціального і політичного життя.

Для України як держави перехідного (транзитного) періоду політичний процес є багатовимірним і динамічним явищем, напрям якого залежить від усвідомленого вибору владними інституціями алгоритму цілеспрямованих дій, які дозволять витримати випробування часом, встояти у політичних кризах і рухатися далі шляхом демократичних перетворень.

Згідно із заявленим неопатрімоніальним режимом, який нині має місце в Україні, основними особливостями політичних процесів в Україні є, по-перше, «всюдисюдність» держави, яка існує не поряд із суспільством, а над ним; по-друге, в системі інститутів державного управління значне місце посідають представники бюрократичного корпусу (часто пов'язані сімейними і родинними зв'язками); по-третє, незрозумілість інституту громадянського суспільства (існування поряд традиційних і напівтрадиційних форм), відсутність меха-

нізмів його впливу на прийняття політичних рішень.

Але визначальною особливістю політичних процесів в Україні є те, що функції політичної системи чітко не відділені від функцій інших сфер життєдіяльності держави і суспільства якраз через незрілість, а, отже, незрозумілість інститутів громадянського суспільства, покликаних її (політичну систему) обмежувати, контролювати і певним чином спрямовувати.

У цих умовах політичний процес характеризується присутністю політичного впливу в усіх сферах життєдіяльності суспільства, коли навіть найпростіше рішення приймається тільки владними структурами. У свою чергу, це призводить не тільки до корупційності, а й що більш небезпечно – криміналізації владних структур. При цьому влада починає поступово і досить швидко втрачати легітимність, і, як наслідок, прийняті нею рішення не тільки не знаходять підтримки у населення, а й зустрічають як явну, так і приховану протидію з його боку.

Неструктурованість політичного процесу в Україні викликана ще й високим ступенем поєднання і взаємозамінності політичних ролей: депутат – міністр, голова і т. д. Поєднання посад у законодавчій і виконавчій вертикалях (не говорячи вже про особисту участь державних діячів у великому бізнесі) призводить до того, що: 1) вирішують усі питання ті, хто реально розподіляє владу; 2) закони та інші значущі нормативно-правові акти створюються не на користь країні, а за ситуативно-тактичними принципами, тобто для задоволення тільки власних інтересів за відсутності посилення в суспільне майбутнє.

Звідси логічною є ситуація, коли саме адміністративно-бюрократичний апарат практично формує («світа ро-

бить короля») змістовну насиченість внутрішнього інформаційного простору і, як наслідок, зумовляє можливості прийняття чи неприйняття того чи іншого політичного рішення, яке може відверто не збігатися з очікуваннями (вимогами) соціуму.

У такій ситуації природні еволюційні чинники (згадаємо Ф. фон Хайека), а саме приватна власність, товарно-грошові відносини, конкуренція – не можуть бути задіяні повністю. Наслідком цього є те, що соціальні інтереси не структуруються природним способом, їм весь час «заважає» владне втручання.

Отже, завершуючи, наведемо кілька підсумовуючих тез.

По-перше, виходячи з того, що політична сфера існує в нерозривному взаємозв'язку з іншими суспільними сферами життя, міра та інтенсивність впливу політичної сфери на життєдіяльність людей у будь-якій країні зумовляє тип суспільства, модель громадянства в ньому та форму державного устрою даної країни, а також особли-

вості політичних процесів, які відбуваються при цьому.

По-друге, акцентована розподільча або власницька функція політичної системи, уособлена в інституті держави, визначає межі і зміст політичного втручання в суспільне життя, де сходяться, стикаються інтереси різних соціальних груп. Втрата контролю над цим нервовим вузлом, що визначає життєздатність соціальної системи, загрожує її кризою.

По-третє, основними особливостями політичних процесів в Україні є такі: 1) «всюдисюдність» держави, яка існує не поряд із суспільством, а над ним; 2) в системі інститутів державного управління значне місце посідають представники бюрократичного корпусу (часто пов'язані сімейними і родинними зв'язками); 3) нерозвиненість інституту громадянського суспільства (існування поряд традиційних і напівтрадиційних форм), відсутність механізмів його впливу на прийняття політичних рішень.

Список використаної літератури

1. *Варзар І. М.* Розміслові тези про колишні свої намагання посилено вирішувати деякі засадничі проблеми політичних наук / І. М. Варзар // Вісн. Львів. ун-ту. – 2011. – Вип. 1 (Серія «Філософсько-політологічні студії»).
2. *Тімашова В. М.* До генез теоретичного концепту «політична сфера суспільного життя»: історіолого-концептуальний аналіз / В. М. Тімашова // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. – 2012. – Вип. 8. – С. 40-46 (Серія «Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін»).
3. *Доброва О. В.* Ознаки сучасного політичного процесу в Україні / О. В. Доброва // Наукові праці МАУП. – 2010. – Вип. 2(25).
4. *Мизес Л.* Индивид, рынок и правовое государство : антология // Л. Мизес ; под ред. Д. Антисери, М. Балдини. – СПб. : Пневма, 1999. – 196 с.
5. *Хайек Ф.* Индивидуализм и экономический порядок / Ф. Хайек. – М. : Изграф, 2000. – 256 с.